

Dr. Iztok Simoniti

Vera in razum in vera v razum

Namen eseja je opozoriti, da glavnih svetovnih problemov ne morejo reševati samo posvetne oblasti, temveč bo treba v reševanje vključiti tudi verske. Verski voditelji morajo prevzeti odgovornost za hotene nepomirljivosti med monoteističnimi religijami. Mon(ote)izmu je lastno sovraštvo do drugega, vendar je še bolj res, da je v vsaki religiji toliko sovraštva in človečnosti, kolikor sami hočemo. Danes vemo, da je uporaba nasilja v imenu vere zloraba vere. Vemo tudi, da brez miru med religijami ni miru med državami in civilizacijami. Za to so odgovorni verski voditelji.

O sovraštvu, nepomirljivosti in nasilju

Tri monoteistične religije – judovstvo, krščanstvo in islam – so nastale na Bližnjem vzhodu. Zgodovinsko je vprašanje monoteizma vprašanje spopada med seboj nepomirljivih idej o enem bogu in edini pravi veri; o enosti kot unikatnosti izvoljenih, tistih, ki poznajo večjo resnico in večje trpljenje. To je spopad velikih knjig in teologij na življenje in smrt, v katerem zmaga tisti, ki preživi. Teologije stopnjujejo sovraštvo in utemeljujejo nasilje skozi vso zgodovino in tudi danes.

Razkol med judi in kristjani se začne z nasiljem. Judi preganjajo in pobijajo kristjane. Najprej umorijo heleniziranega judovskega kristjana Štefana, potem (leta 43 n. št.) še sina Zebedeja, Jakoba, ki je bil eden od dvanajsterice; pa "Gospodovega brata Jakoba", enega od Jezusovih štirih bratov, ki je bil po Petrovem odhodu vodja Jeruzalemskega občestva (62) in končno apostola Pavla, ki so ga prijeli v

Jeruzalemu in ga po dveletnem sojenju usmrtili v Rimu (64). Ko Rimljani leta 70 porušijo še drugi tempelj, judovski koncil farizejev dokonča razkol tako, da uradno izobči kristjane in "prekolne krivoverce", kar so od takrat naprej vedno oznanili na začetku sleherne službe božje v sinagogi.

Protijudovstvo judovskih kristjanov črpa svoje sovraštvo prav iz preganjanja, umorov in izгона iz sinagoge. Krščansko preganjanje Judov se začne po izobčenju, ki so ga razglasili farizeji. Protijudovstvo je razvidno že v Matejevem in Janezovem evangeliju. Prekletstvo, izobčenje in nasilje nad Judi so vsebina teoloških spisov, molitev, pridig, okrožnic in pogromov naslednjih 1800 let.

Po drugi judovski vstaji (135) Rimljani porušijo Jeruzalem in izženejo vse Jude. S tem je konec judovsko-krščanskega občestva v Jeruzalemu. Kristjani, ki ostanejo, pa se pozneje verjetno izgubijo v manihejstvu in tudi v islamu.

Z Islamom vznikne novo sovraštvo. Islam je konceptualna novost med monoteističnimi religijami. Vitalna, preprosta in na začetku enotna religija je za krščanstvo katastrofa in večni smrtni sovražnik. Osvajalski pohod, ki nima primere, začne islam v 7. in 8. stoletju. Njegovo širjenje je za krščanstvo geografski, politični in verski poraz.

Kavzalnost in narava monoteizma

Če se strinjamo s kavzalnostjo zgodovinskega toka, pridemo do napačnih sklepov. Napačna je logika, češ da je to, kar je bilo prej, vzrok za to, kar je bilo pozneje, kar pomeni, da je vse poznejše neizogibna posledica prejšnjega. Z maksimo *post hoc ergo propter hoc* (potem, torej zaradi tega) lahko pojasnimo vse, kar hočemo, in predvsem zameglimo pravo naravo problema. Kadar časovno zaporednost tolmačimo kot vzročno zvezo, se hočemo izogniti odgovornosti za svoja ravnanja, ki naj bi jih izsilila prejšnja ravnanja drugih. V tem smislu so vsi zločini kristjanov samo odgovor na zločine judov in islamski zločini samo odgovor na krščanske in judovske itd. Prav tako so zločini nacistov, fašistov in komunistov upravičen odgovor na svetovno judovsko kapitalistično zaroto itd.

Mon(ote)izmom je zločin inherenten, vendar kljub temu svoje zločine utemeljujejo s tem, da so žrtve same krive, saj so si zaslužile kazen. Za holokavst so krivi Judi sami, tako

kot so za genocid krivi Armenci sami; tudi v Sloveniji umorjeni domobranci so si to v bistvu zaslužili. Zato je zmotna logika kavzalnosti, da so najprej krivi judi, potem kristjani in za njimi muslimani. To so neumnosti! Ni bistveno, kdo je najprej povzročil zlo in sprožil reakcijo zla, ampak je bistveno: kdor koli je prvi, kot monoteist mora uporabiti zlo proti drugemu. Mon(ote)izmu je netoleranca inherentna, zato je konflikt neizogiben, vendar smo zanj kljub vsemu odgovorni. Konfliktnost ni deformacija, ampak formacija mon(ote)izma. Seveda obstajajo iskreni in dobrotni verniki treh religij, ampak zla in nasilja je v monoteizmu strukturno preveč.

Trditev, da zgodovine ne moremo spreminjati, ne drži. Zgodovino spreminjamo tako, da jo drugače razumemo. Skupno razumevanje tega, kaj iz česa nastane, in kaj neizogibno vodi v zlo, je preživetvenega pomena za človeške civilizacije. Zato se ne smemo zmotiti v oceni o naravi monoteizmov in monizmov, saj je uničevalna moč človeka vseh civilizacij danes taka, da bi bile napake nepopravljive in neodpušljive; tako kot so to zločini inkvizicije, revolucije, nacizma, stalinizma in fundamentalizma. Če danes verne in neverne ljudi zahoda povezujejo vrednote svobode in demokracije, potem lahko na podlagi teh vrednot spreminjamo zgodovino tako, da skupaj razumemo, kako pogubno delujejo ideje mon(ote)izmov v praksi. Skupno razumevanje preteklosti bi koristilo človeštvu. Morda bi se tako lahko izognili ponavljanju zla, ki ga je vse lažje povzročati in ki je vse bolj nepopravljivo.

Antisemitizem, antikršćanstvo, antiislamizem

To so imena za najbolj čiste oblike sovraštva. Sovraštvo je konstitutivno in formativno za mon(ote)izme in njihove civilizacije, posebno za zahodno. Antisemitizem, antikršćanstvo, antiislamizem so sovraštvo do drugega, ne glede na to, kaj ta kot posameznik, vernik ali pripadnik etnosa počne. Monizmi 20. stoletja – nacizem, komunizem, fašizem – so samo brezbožni otroci zahodnih monoteizmov. Prvi nasilje utemeljujejo z Idejo in drugi z Bogom. V zahodni in drugih civilizacijah je bilo ubijanje ljudi v imenu Višjih ciljev na tem ali onem svetu vedno dovoljeno.

Antisemitizem je konstitutiven in formativen za krščanstvo. Evropa ga je vedno gojila in nikoli izkoreninila. V krščanskih, posebno katoliških cerkvah je stoletja odmevalo

Oremus pro perfidis Judeis. "Molimo za izdajalske Jude," mislijo še danes pobožni katoličani, saj "ne smemo pozabiti, da so ubili našega Boga". To molitev je uradno odpravil šele prosvetljeni papež Janez XXIII (1881–1963), ki je hotel z drugim Vatikanskim koncilom temeljito reformirati in počlovečiti Cerkev. Sovraštvo se kot del religije prilagaja novim okoliščinam, pri čemer je človek bolj domiseln, kadar gre za sovraštvo, in manj, kadar gre za toleranco. Stoletja stopnjevano sovraštvo Evropejcev do Judov je dobilo univerzalno naravo tekme med svetovnjima religijama, čeprav so getoizacije in pogromi "lokalne", evropske iznajdbe. Sodobni, sekularni antisemitizem je bil psevdoznanstven in usmerjen proti imaginarnemu in konspirativnemu svetovnemu judovstvu. Pred njim je treba zaščititi lokalno kulturo, ki jo ogrožajo porozne meje, modernizacija in judovski kapital.

Antisemitizem je sinonim za netoleranco, ki je bila stoletja vsebina zlih idej in dejanj ljudi, ki so se imeli za dobre kristjane. Antisemitizma niso izumili nacisti, so pa hoteli judovsko vprašanje s holokavstom dokončno rešiti. Holokavst ali *šoa* pomeni žgalno daritev in je posledica brezbriznosti in tihega strinjanja evropskih držav in Vatikana. Holokavst je zmaga absolutnega zla, za verne zmaga hudiča. Je zlo zaradi zla in zločin, ki ga ne moremo pozabiti in po naravnem pravu – izvorni človeški etiki – tudi ne odpustiti. To je neozdravljiva rana v zgodovini človeštva.

Antisemitizem je konstitutiven in formativen tudi za islamsko, posebno arabsko kulturo. Je vsebina kulturnega kritizma, vkoreninjenega v identiteto in krizo arabsko-islamske civilizacije. Al Bana, ustanovitelj Muslimanskih bratov, v knjigi *Naš boj proti Judom* (1928) pravi, da gre "za boj proti vsemu, kar je judovsko". Danes je to najprej država Izrael, ki je simbol zahodnih vrednot, vzrok arabskih bolečin in ponižanj islama. Od tod izhaja zgodnja naklonjenost islama nacizmu in fašizmu, ki jo je posebljal veliki mufti iz Jeruzalema, Amin El-Huseini, ustanovitelj muslimanskih SS divizij Handžar v Bosni. Tudi na ustanovitelje stranke Baas in PLO so vplivale ideje nacizma in fašizma. Morda antisemitizem ostaja celo osrednja točka identitete muslimanov. To je izjavil malezijski premier Mohamed Mahatir na vrhu islamskih držav oktobra 2003 in sprožil val ogorčenja.

Danes je antisemitizem najbolj smrtonosen na Bližnjem vzhodu, antisemitski stereotipi pa prevladujejo tudi med muslimani v Evropi. Najbolj sovražne najdemo v Koranu in svetih

spisih: tam nastopajo judi kot golazen in roparice; krvosesi, morilci otrok in vladarji sveta. Arabci poveličujejo in mitizirajo intifado (vstajo) proti Izraelu, ki nima pravice do obstoja. Holokavst olepšujejo ali v celoti zanikajo, Izraelce enačijo z nacisti in pozivajo k množičnemu uničenju. V radikalnih krogih govorijo o "samoeliminacijskem antisemitizmu" in obnavljajo nacistično idejo, da so "žrtve same krive za svoje uničenje". Danes do tega ne smemo biti brezbrizni ali se s tem tiho strinjati kakor pred 60 leti.

Radikalni islam je antizahodnjaški, torej antisemitični in antikrščanski. Na mesto Judov so stopile ZDA, največja svetovna sila, simbol globalizacije in kapitalizma Wall Streeta. Antiamerikanizem je sovražstvo do Jenkijev kot takih. Tako kot Albance, Srbe, Bosance in Slovane sovražimo zaradi tega, kar so, in ne glede na to, kaj delajo. Zaporedje terorističnih napadov kaže, da so Američani (11. 9. 2001), Španci (11. 3. 2004) in Britanci (7. 7. 2005) žrtve sovražstva, katerega žrtev so bili Judje stoletja. Tudi del islamskega javnega mnenja meni, da so Američani "dobili, kar so iskali", Španci so "skupaj z drugimi neverniki napadli sveta mesta v Iraku", in Britanci "se ne smejo čuditi, če so vsaj enkrat plačali za svoj imperializem". V Švici živeči, vplivni intelektualec Tariq Ramadan meni, da je Tretji svet žrtev kolektivne agresije zahoda. To misel je težko ovreči.

Vsi proti vsem

Mon(ote)izmi ustvarjajo stanje, ki je za Thomasa Hobbesa *boj vseh proti vsem do konca*. To je stalno obsedno ali vojno stanje znotraj družbe ali v mednarodni skupnosti. Komunisti to imenujejo permanentna revolucija, v kateri "naj bleščeča luč terorja v izgradnji socializma nikoli ne ugasne" (Višinski). To skripturno sovražstvo – sovražstvo velikih knjig in teologij – učinkuje dvojno: prvič, sproži nasilje med verami; in drugič, zelo hitro odpadejo zadržki, naj kristjan ne ubije kristjana, jud juda in musliman muslimana. Mo(note)izem torej vedno potrebuje notranjega in zunanjega sovražnika, kar pomeni, da mu je sovražstvo lastno.

Monoteizmi niso vere sožitja, ampak občestvenosti svojih in razdora z drugimi in, če je treba, tudi s svojimi: so vere "sina zoper očeta, hčere zoper mater, brata zoper sestro, kakor je učil Učenik [...] Jezus je prinesel na svet ljubezen

in razdor, čudež ozdravljenja in dejanje razločevanja, blagoslavljaljočo roko in meč," pravi Vinko Ošlak. Po njegovem so monoteizmi proti sožitju, saj za njih ta "pojem ne prihaja iz človeškega, še manj božjega sveta. Prihaja iz sveta rastlin in živali". Monoteisti kot hierarhisti so za hierarhično podrejanje nižjih vrednot višjim, pravi Ošlak, nižjih avtoritet višjim, nižjega duha višjemu, narave človeku in človeka Bogu. Sam pa menim, da tak način razmišljanja sebi pripisuje vse lastnosti višjega, drugim pa gre vse slabo in nižje. To je značilnost monoteizma. Vrhovna etična zapoved krščanstva je zapoved ljubezni do drugega. Kadar hierarhije razumemo tako, ljudem drugih ver in bogov ne moremo priznati enakovrednosti, saj je za vse monoteizme "moj Bog" vedno nad drugimi. Take hierarhije so v resničnem življenju vedno proti človeku in pri njih ne gre za napuh, ampak za strukturno zlo, ki se posmehuje krščanski zapovedi ljubezni do drugega, islamski zapovedi delati dobro in judovski o človeškem dostojanstvu. Vere, ki svojo religijo vsiljujejo v imenu univerzalne človečnosti, češ da je druge ne premorejo, so vedno nasilne.

Mislim, da je prav univerzalna človečnost – dostojanstvo človeka – skupno oznanilo treh velikih religij, ki so ga hierarhisti prekrili s teologijami sovraštva. Vendar je za mir na svetu potrebno tako priznavanje dostojanstva vsem ljudem kot tudi priznavanje njihovih kulturnih posebnosti. Še celo verni se lahko strinjajo s tem, saj nam Bog ne bi na začetku časov zmešal jezikov, če bi hotel, da smo vsi ene kulture. Kar pomeni, da je Bog za to, da se poleg univerzalnega spoštuje tudi partikularno, pa če je še tako zarukano. Gnostiki to vemo brez boga. Neverni bi sicer utegnili pomisliti, da je Bog s tem pokazal svojo slabonamernost, saj mu je uspelo, da se ne razumemo, kar je potem z monoteizmi samo še stopnjeval. No, gnostiki menimo, da nas bogovi samo stalno preskušajo, ali lahko shajamo brez ubijanja, sicer nas bodo ukinili tako, da nam bodo v roke dali meč samouničenja. Pojmi kultura, civilizacija in človeško dostojanstvo so samo na videz zahodne iznajdbe. Vsi ljudje sveta razumejo vsebino teh pojmov, res pa je, da jih je zahod na najbolj sofisticiran in zato jasen način obrnil proti človeku.

Monoteizem (enoboštvo) je vedno nestrpen in ščuva k nasilju, ki ga vedno teološko utemelji. Tak je tudi vsak monizem, ki je ideologija, po kateri je mogoče vsa temeljna

vprašanja razložiti znotraj enega sistema idej, ki se mu mora na koncu prilegati vse, kar je pravega.

Mon(ote)izmi na oblasti so teokracije, ki so vedno tiranske. Razlog je Enost – Boga ali Ideje. Kadar imajo oblast ljudje Ene knjige ali Ene ideje, vlada državni teror različnih imen: inkvizicija, komunisti, fašisti, nacisti, klerikalci in talibani. Dejstvo, da tudi demokracije uporabljajo nasilje, kaže na neki drug težak problem, in sicer, da človek ni sposoben organizirati družbe brez nasilja. Edina uteha je, da nasilje nadzira demokracija, v teokraciji pa varuhi vere (inkvizicija, politična policija, mule in talibani).

Ker religije služijo pravim človeškim potrebam, so tudi danes usodno žive. *Ecclesia semper reformanda*. Religije so vitalne, torej sposobne stalnega samoočiščenja tako, da neprestano ustvarjajo in uničujejo notranjega in zunanjega sovražnika. Notranji se imenuje herezija, odpadništvo, razkol in reformacija. Proti zunanjemu sovražniku pa bijejo svete vojne fundamentalisti krščanske, islamske, judovske ali brezbožne/sekularne provenience. Komunisti so tak proces samočiščenja imenovali stalna diferenciacija, kar je pomenilo stalen obračun s stalnim sovražnikom. Vsak fundamentalizem je nasilen, saj izhaja iz duhovne netolerance, ki zahteva Enost in Čistost. Zato fundamentalizem in terorizem vedno hodita z roko v roki. Islamski, komunistični, nacistični ali katoliški teror samo kažejo, kako v praksi delujejo fundamentalistične ideje Enosti in Čistosti. Sodobni terorizem žene islamski gnev, ki je podoben nekdanjemu katoliškemu besu (*rabies catholica*) ali komunističnemu sovraštvu.

Maksimo "čim slabše, tem boljše" fundamentalizem udejanja s sistematičnim državnim terorjem, ki ustrahuje, ubija, muči in predvsem ustvarja izredne razmere. Tej logiki sledita katoliški bojni krik: "ubijte vse, Bog bo prepoznal svoje" in islamski: "nobena žrtev ni preveč za Alaha, saj so tudi zmote del njegovega načrta".

Tri velike religije se tolerirajo med seboj samo, če je ena, ki je "prava in edina" nad drugima dvema. Ker drugi ni enakovreden, ne more biti enakopraven. Sicer so za enakovrednost vernikov svoje vere, ne pa tudi za enakovrednost z verniki drugih dveh ver, zato si tri religije med seboj ne morejo priznati enakovrednosti in enakopravnosti. Vse tri so proti sekularnemu principu verske svobode, ki drugim jamči svobodo verovanja.

Monoteizem in geopolitika sovraštva

Za stopnjevanje samouničevalnega sovraštva so zelo uporabne svete knjige, "saj jih je narekoval Bog". *Tora*, *Sveto pismo* (*Stara in Nova zaveza*) ter *Koran* so geopolitični atlasi in zemljiške knjige o lastništvu. To je naše, pravijo Judi, saj piše: "Tvojemu potomstvu bom dal to deželo" (Geneza 12,7). Judi, sklicujoč se na Abrahama, trdijo, da je dežela med Jordanskim jarkom in Sredozemskim morjem njihova. "To deželo nam je obljubil Bog. Pripada nam." Abrahamov odnos z Bogom je za Izraelce glavni temelj njihove države. Zid objokovanja v Vzhodnem Jeruzalemu je Judom dokaz zgodovinske zakoreninjenosti judovskega ljudstva v Sveti deželi. Zanje je to najsvetejši kraj, najpomembnejša svetinja izraelske države. V *Koranu* pa piše, da je bil Al Quds (Jeruzalem) preroku Mohamedu posebno svet. Kupola na skali je sveta za muslimane in v povezavi s prerokom predstavlja simbol njegovega delovanja. Sovraštvo je nujno, saj "Alah prepoveduje mir z Judi!" Tesno se oklepajo sporočila iz sure 17 z naslovom *Nočno potovanje*: "Hvaljen naj bo, ki je tvojega služabnika popeljal na nočno potovanje od hiše molitve v Meki do daljnega svetišča v Jeruzalemu. To potovanje je blagoslovljeno." Ko je Mohamed na tem potovanju ugledal skalo, je vzkliknil: "Mir s teboj, o Alahova skala!" Spor Palestinev in Izraelcev, dveh biblijskih ljudstev, ki v imenu *scriptur* zahtevata isti kos zemlje, je prerasel v konflikt med islamom in zahodom in je največja tragedija po koncu druge svetovne vojne. Prekaša jo samo globoko krivična revščina v Tretjem svetu.

Po islamski razlagi zgodovine je svet razdeljen na *Dar al Islam* (hišo vere) in *Dar al Harb* (hišo nevere), ki jo je treba osvojiti z uničenjem, podreditvijo ali islamiziranjem sovražnika, predvsem kristjana. Sv. Avguštin že mnogo prej (po letu 410) v mogočnem delu *De Civitate Dei* (*O božji državi*) pravi, da je vsa svetovna zgodovina spopad med *civitas terrena* (posvetno državo, v ozadju katere je hudičeva država hibridnih in od Boga odpadlih angelov) in *civitas dei* (božjo državo z božjimi podaniki). Avrelij Avguštin alias sv. Avguštin teološko utemelji nasilje zoper heretike in v prid širjenju vere.

Boj za prostor se med temi tremi religijami in znotraj njih se bije že od njihovega nastanka. To je boj med krščanskimi cerkvami – katoliško, protestantsko in pravoslavno – in boj med suniti in šiiti v islamu. Boj se nadaljuje z vsi

intenzivnostjo tudi po tem, ko so bila ozemlja razdeljena med države, in poteka še danes. Geopolitike sovraštva so podložene z zapletenimi teologijami in mitologijami (zgodovinami nadnaravnega), ki so razlog za izbruh fizičnega nasilja vedno, kadar je le priložnost. Ob razpadu Jugoslavije so vojske pogosto najprej porušile tuje in postavile svoje cerkve ali mošeje ter pokopališča.

Zahodne cerkve ne morejo biti boljše od zahoda, saj so njegov proizvod. Rimskokatoliška cerkev je agresivna kakor zahod; oba sledita istim vrednotam. Globalizem vidita kot priložnost za versko ali politično hegemonijo, za evangelizacijo in imperializacijo prostora drugih ver in civilizacij. Rimska cerkev je v očeh nezahodnih kultur sestavni del zahodnega stroja, ki osvaja, ponižuje in uničuje tako kakor transnacionalne družbe. Je Cerkev, ki ima poleg duhovnih tudi jasne materialne ambicije.

Ambicija zahoda je diktat in ni ponudba za oblikovanje svetovnega etosa, ki je osnovna formula sožitja različnih civilizacij. Cerkev vsiljuje katoliški etos in ima materialne apetite. To je obrat nazaj (*revolvere*) od hotenj Janeza XXIII. in drugega Vatikanskega koncila.

Odpor Tretjega sveta do zahoda in Cerkve se kaže tudi s kritiko mednarodnih nevladnih organizacij, ki jih primerjajo z delovanjem krščanskih misijonov v kolonialnem obdobju in danes. Pod krinko humanitarnosti, s katero rešujejo obrobne probleme, vsiljujejo svoj sistem vrednot in kršijo temeljno dolžnost spoštovanja človeškega dostojanstva z vzpostavljanjem razmerja nadrejenosti in podrejenosti med civiliziranim in neciviliziranim svetom, ki je zdaj viden kot odnos med razvitim in nerazvitim svetom.

Globalizacija – trk civilizacij, religij in vrednot

Vsebina mednarodnih odnosov zahteva novo definicijo globalizma. Globalizem pomeni, da so vsi problemi sveta problemi vseh na svetu, torej da smo vsi ranljivi za vse probleme, kjer koli živimo in v kar koli verujemo. Intenzivnost in vsebina globalnih stikov sta namreč tako globoki, da sožitje brez sodelovanja sploh ni možno.

Odnos bogati – revni je odnos zahod – preostali svet. Ta odnos je najbolj zaostren med zahodom in islamom. Človek katere koli rase ali religije je sposoben ustvariti proizvode

velike uničevalne moči. Pred takim človekom ni varen nihče, zato se nobena civilizacija ne more razvijati brez upoštevanja druge. Dialog ostaja edina alternativa za reševanje problemov, saj smo vse druge poti že preizkusili. Predvsem zahodna, najmočnejša civilizacija, ima najbolj temno izkušnjo z nasiljem nad seboj in nad drugimi.

Hipervitalni zahod svoj presežek moči, s katero osvaja, usmerja v druge civilizacije. Zato je globalizacija predvsem ekspanzija zahoda, ki povzroča trk civilizacij in njihovih etičnih sistemov. Globalizacija deluje kot brutalni prodor kapitala v Tretji svet, ki ne temelji na delu, temveč na špekulaciji, korupciji in nasilju, in ustvarja globoko krivičen svet. Zahodni kapital deluje kot sesalnik, ki "bogastvo" revnih pretaka k bogatim. Gre za pretok substance revnih, ki skušajo izgubo nadomestiti z demografsko eksplozijo. Revni se branijo instinktivno (darwinistično) z rojevanjem revnih. Prepada med bogatimi in revnimi ustvarja razloge za svetovni upor lačnih, bednih, umazanih in odrinjenih. Strahotne so revščina, nalezljive bolezni in degradacija okolja nerazvitih.

Zahod globalizira – izvaža – tudi nekatere samouničevalne lastnosti zahodne civilizacije. Mislim na tekmovalnost, ki nenehno povečuje proizvodnjo vsega in nezadržno zmanjšuje čas za sočloveka. Zahodni darwinizem – večja tekmovalnost, ostrejša selekcija in hitrejša evolucija – se je začel obračati proti človeku. Antični olimpijski slogan "višje, hitreje, močnejše" danes z vidika kapitala pomeni "več, ceneje, boljše". Ustvarja človeku neprijazen svet, v katerega ženske nočejo rojevati. Posledica je upad natalitete; tako se narava brani pred boleznijo vrste. Zahod izvaža tudi nasilni mon(ote)izem, sekularno potrošniško brezbriznost in sofisticirane uničevalne tehnologije; vse so produkt zahoda. Druge civilizacije, posebno islamska, za tak svet krivijo zahod. Trditve, ki jih opirajo na podatke o koncentraciji bogastva in strahoviti revščini, je težko ovreči.

Trk civilizacij je tudi trk religij in njihovih vrednot, ki so predstave o prav in narobe, o pravičnem in krivičnem, o dobrem in zlu, o dostojanstvu in poniževanju, o prvih in poslednjih stvareh človeka in stvarstva. Globalni problemi zato niso več klasični problemi moči, ravnotežja sil, ozemlja, suverenosti, pravice do samoodločbe ali nacionalne države. Gre za nekaj globokega, gre za etična vprašanja, ki jih ni mogoče reševati s tradicionalno kompromisno diplomacijo *daj-dam*. Ta ne zadostuje za preurejanje krivičnega sveta, ki

povzroča med civilizacijami spopad najglobljih predstav o smislu in cilju človeškega življenja. Te predstave so vsebina etičnih sistemov vseh religij.

“Če je za Rimskokatoliško cerkev globalizacija predvsem možnost za evangelizacijo, potem to islam lahko razume samo kot poziv na sveto vojno. Kajti to z drugimi besedami pomeni, da je globalizacija sinonim za osvajanje in da boste nas muslimane spoštovali samo, če ne bomo več to, kar smo, in bomo postali to, kar ste vi, kristjani” (Eduard Said, kristjan muslimanskega porekla). Globalizem je zato za muslimane bitka na življenje in smrt med zahodno in islamsko kulturo. Islamski fundamentalizem, kot odgovor na napad zahoda na tradicionalno arabsko ali islamsko kulturo, je torej obramba identitete. Globalizmu, ki hoče zmagovalca in poraženca, se islam upira z vsemi sredstvi, tudi s terorjem. Danes konflikte lahko predvidimo, ne moremo pa jih več upravljati, saj je prostor (ves svet) prevelik, metode in sredstva pa preveč raznolike. Prisotnost vsega pri vseh pomeni, da ni problema, ki bi se mu lahko izognili, ter da je terorizem mogoč povsod v svetu, na zahodu, v Evropi in v Sloveniji.

Logika zahodnega kapitala je dobiček, ki posvečuje vse načine in sredstva. Kapital zato ekološko, demografsko in civilizacijsko pustoši; vzdržuje skorumpirane in totalitarne režime v Tretjem svetu, ki ga uničujejo državljanske vojne, genocidi, etnična čiščenja in veliki zločini; dobička ne služi z delom, temveč s sofisticirano špekulacijo v zapletenih sistemih svetovnih financ. Za Tretji svet je globalizacija nasilje zahodnih vrednot, hegemonija vere, posvetnih vzorcev ter civilnih in vojaških tehnologij.

Tako je stanje v svetu. Terorizem in mednarodni kriminal sta različno motivirana, vendar so opisane okoliščine idealne za oba. Terorizem se ne začne s fanatizmom. Verski fanatizem pride na koncu socialnega in ekonomskega procesa, ki kažeta smer brezupa, pravi dr. Ala El Asuani, egiptovski pisatelj. Fundamentalizem in terorizem se ne bosta sesula sama vase, ampak se bosta stopnjevala v novih oblikah, sredstvih in ciljih. Oba dobivata zagon tako, da oblikujeta kulturo nasilja s stopnjevanjem strahu, števila mrtvih in vedno večje škode proti vsem in povsod. Vsi smo ves čas tarče. Ne pozabimo, da je človek orožje iznašel za uporabo, saj samo grožnja uporabe orožja ni nikoli zadostovala.

Trk civilizacij je lahko tudi produktiven. Kaj je bilo tisto, zaradi česar je nastala naša civilizacija ravno v Atenah med

6. in 5. stoletjem pr. n. št.? Kako to, da so Atene v manj kot sto letih "iznašle" umetnost, literaturo, znanost, tragedijo, filozofijo in demokracijo, večščino, s katero upravljamo s svobodo? Morda je odgovor trk sredozemskih kultur; grški čudež je verjetno nastal zaradi stalnega in intenzivnega duhovnega, gospodarskega, filozofskega in umetniškega prepletanja kultur sredozemskega prostora. Menim, da je grški genij v svoj jezik, torej v svoje jadro, ujel ves intelektualni prepričljivost Sredozemlja. Sedaj je ta sinteza duha potrebna najprej med tremi veliki religijami in nato še na globalni ravni z ustvarjalnim prepletom med civilizacijami. Seveda ne gre za stapljanje jezikov in kultur, ampak za nastanek neke globalne, sodelovalne identitete človeštva, na temelju tega, kar imenujemo svetovni etos. O tem več v nadaljevanju.

Za mir na svetu je potreben mir med religijami

Čeprav mono(tei)zme obvladujejo konfliktni zakonitosti, se verniki lahko še vedno odloča, kar pomeni, da je za svoje odločitve in svoje ravnanje odgovoren. Reči hočem, da bi odnosi med tremi religijami lahko bili tudi drugačni, če bi se verski voditelji drugače odločali. V veri je namreč toliko zla, kolikor ga hočemo. Še danes teologi, misleci in praktiki svetih knjig v sinagogah, cerkvah in mošejah tolmačijo *Talmud*, *Evangelij* in *Koran* kot oporo sovraštvu, pri čemer se sklicujejo na vsakodnevno nasilje, ki ga sami spodbujajo in za to vedno krivijo drugo stran.

Globalizacija torej povzroča trk religij in njihove politike. In če ni miru med religijami, ga tudi med državami in civilizacijami ni. Problemov, ki nastajajo zaradi trkov med civilizacijami, ne morejo reševati samo posvetni/sekularni politiki, temveč je treba v reševanje vključiti tudi verske voditelje. Njim je treba naprtiti odgovornost za posledice teologij sovraštva in nepripravljenost, da bi iskali pot sožitja. Verski voditelji so odgovorni za mišljeno, rečeno in storjeno, čeprav menijo, da je vse, kar delajo, božja volja, in da bo vse, kar so storili, podvrženo poslednji sodbi boga. Nemoralna pretkanost je v cerkveni maksimi: "Sodite nas po tem, kar govorimo, in ne po tem, ker delamo." Proizvajati teologijo sovraštva in pri njej vztrajati pomeni načrtovati spopad, saj vemo, da zvestoba svetim knjigam vodi v konflikt ali sodelovanje samo, kadar to hočemo. Verski voditelji so odgovorni za teologijo

(ne)sožitja, tako kakor so sekularni za politiko (ne)sožitja. Od razumevanja sekularnih in verskih voditeljev, da morajo sodelovati, je v veliki meri odvisna prihodnost sveta. Čas se izteka, ker problemi dobivajo znake neobvladljivosti.

Za to, da bo prišlo do sodelovanja med posvetnimi in verskimi voditelji, bo potreben nov – nacionalni, evropski in morda svetovni – razmislek o vlogi vere v družbi. Ne mislim na vračanje Cerkve na področje državnega, materialnega in političnega, ampak na to, ali lahko Cerkev razume in sprejme odgovornost za duhovno razsežnost, ki ni samo krščanska, ampak tudi judovska, islamska, budistična, hinduistična in šintoistična. Mislim na izdelavo teologije in prakse sodelovanja med religijami. Tukaj ne gre samo za pragmatizem, zato da se izognemo konfliktu, pri tem pa vsak ostane pri svojih “edino pravih resnicah”, temveč za to, da s poglobljanjem v svojo vero in empatijo za vero drugega izdelamo teologijo sodelovanja. Duhovni svet – nesnovni svet idej – je naravni, idealni in prvi prostor za delovanje verskih institucij. Seveda ni dovolj privlačen, saj zahteva iskreno odpoved oblasti, prestižu in materialnemu. Prostor duhovnega je tudi najzahtevnejši, saj obsega celotni svet idej o bogu, o prvih in poslednjih stvareh in tistih vmes, ki so naše življenje, v katerem iščemo odgovore o smislu in cilju. Duhovni svet je nevidni svet vrednot, ki so temelj vsega našega ravnanja.

Teologije so ideologije o bogu in ideologije ideje o svetnem. Gonilo naših ravnanj so ideje po božjem ali posvetnem navdihu. Zaradi njih smo taki, kakršni smo. “Religija je dohitela vse nas [...in] spopasti se bomo morali z njenim izzivom. Če se ne bomo mi, se bo ona spopadla z nami,” pravi Salman Rushdie, Iranec, ki so ga iranski državni fundamentalisti obsodili na smrt zaradi knjige *Satanski stihi*. Fundamentalisti – klerikalni, komunistični, nacistični – so zaradi idej obsodili in umorili milijone. Verski voditelji so torej dolžni prispevati k miselnosti, da smo vsi ljudje, ne glede na bogove, v katere verjamemo, in da je sožitje med nami mogoče, saj za to lahko najdemo argumente v svojih religijah in jih potrdimo z argumenti v drugih. Ljudje kot ljudje imamo nekaj skupnih vrednot in zato lastnosti in nekaj različnih, sicer se ne bi razlikovali, kar pa se. In zaradi razlik med nami je potrebno spoštovanje do Drugega, ki je šibak in ranljiv, kakor smo sami; Drugi, ki razume in doživlja žalost, nesrečo in bolečino tako kakor mi; Drugi, ki občuti srečo in

veselje, zaradi katerih ima življenje smisel in cilj. Agnostiki to razumemo, razumeti morajo še ateisti in teisti.

Zahodne/krščanske cerkve so neodločne v prizadevanju, da bi zbližale razdrobljeni svet kristjanov, in neiskrene pri ustvarjanju mostov med religijami. Verski voditelji in njihov kler imajo prevelike posvetne ambicije, hlepijo po moči ter hkrati ne zaupajo v moč svoje vere in se bojijo tuje, zato nočejo sprejeti dejstva, da si ljudje želijo zblizanja samo zato, ker so ljudje; pri tem je njihova religija prej spodbuda kakor ovira za to. Velika priložnost za krščanske cerkve je, da se počlovečijo z delom v zahodni civilizaciji in zunaj nje. Mislim na evangelijsko, kristusovsko delovanje v najboljšem smislu: delati dobro, zato ker je tako prav, in ne zaradi skritih ambicij po evangelizaciji kot projektu spreobračanja ljudi in osvajanja prostora. Tako bi si zahodne cerkve vrnilo ugled na zahodu in ga pridobile še kje v svetu.

V jugoslovanski moriji v 90. letih je katoliški, pravoslavni in islamski kler še blagoslavljal orožje in s tem sporočal: "Bog je na naši strani, in ubijati v njegovem imenu je prav." Fiziko nasilja vedno utemeljuje metafizika nasilja. Reševanje sedanjih in pričakovanih problemov zahteva sodelovanje prek meja držav, kultur in religij, pravi Ulrich Beck. Potrebni so vsi, ki morejo in morajo pomagati. Verski voditelji morajo prvi *urbi et orbi* pojasnjevati, da je nasilje v imenu vere zloraba vere ter da so v lastni veri številne zahteve po spoštovanju vere drugega. Prvaki krščanstva, judovstva in islama morajo to početi skupaj, ker posameznik "druge vere" upravičeno ne verjame takim pozivom. Papež, vrhovni rabi in imam imajo morda skupaj dovolj karizme, da si pridobijo zaupanje vernikov sveta. Tukaj seveda ne gre za dialog med teologijami in liberalnimi idejami, temveč za dialog med teologijami treh religij in za vprašanje skupne odgovornosti, ne glede na vero in boga. Koran ponuja roko, ko pravi: "Abraham ni bil niti jud niti kristjan." Imamo skupnega prednika, zakaj bi se torej prepirali.

Nesodelovanje vodi samo v konflikt. Sožitje brez sodelovanja v sodobnem svetu ni več možno, saj sta intenzivnost in vsebina stikov preveč globoki. Vsi smo preveč "razpoložljivi", pravijo premalo jasni filozofi. To samo pomeni, da smo vsi zelo ranljivi, kjer koli živimo in v kar koli verujemo. Globalizacija pomeni, da so vsi problemi problemi vseh.

Z vključevanjem verskih voditeljev v reševanje svetovnih problemov mislim predvsem na dolžnost posvetnih in verskih

avtoritet za skupno analizo, sintezo in akcijo v globalnih razmerah. Razglašanje načel etike solidarnosti in apeli drugim pri reševanju socialnih krivic ne zadoščajo; to je mogoče le s konkretnimi akcijami in osebnim zgledom. Dobrodelnost, ki jo gojijo vse tri velike religije, je hvalevredna, vendar ne presega kulture miloščine, ki je za mnoge žaljiva.

Če se bodo razlogi za bedo islamskega sveta utemeljevali z verskimi argumenti o nasilnem krščanstvu, bo odnos med revnimi in bogatimi neizogibno prerasel v spopad civilizacij in njihovih ver. Islamske teologije postajajo smrtonosne, tako kakor so bile krščanske vse do trenutka, ko so jih spodrinile ideologije zla v 20. stoletju. Na mesto spolitizirane religije (klerikalizma) so stopile spolitizirane ideologije – fašizem, nacizem, komunizem. Vsi -izmi upravičujejo nasilje v imenu višjih – božjih in nebožjih – ciljev. Izgon spolitiziranih verskih ali ideoloških -izmov na zahodu po 2. svetovni vojni je pozitiven, saj je sekularizem ustvaril najboljše znano družbo v zgodovini človeštva. Vendar se tudi ta deformira in jo nezahodni svet upravičeno razume kot nasilno, hegemonsko, arogantno in uničevalno.

Varnost in svoboda

Varnost, razvoj in človekove pravice, posebej tista o svobodi vere, so nerazdružljive; samo če delujejo skupaj, lahko živimo svobodno in v miru. Mir med religijami ni nujen le za mir med državami in civilizacijami, ampak tudi za svobodno življenje.

Svete knjige treh religij trdijo, da je nasilje proti drugim vedno nasilje proti sebi. Enako trditev najdemo tudi v hinduizmu, budizmu, šintoizmu in drugih religijah. To univerzalno spoznanje, ki izhaja iz zahteve po spoštovanju človeškega dostojanstva, življenje nenehno potrjuje.

Če se bo islamski teror stopnjeval, se bo stopnjevalo tudi nasilje zahoda in spirale zla ne bo mogoče ustaviti; če se bo nadaljevala zahodna globalizacija, se bo nadaljeval islamski terorizem in protinasilje zahoda in spirale zla ne bo mogoče ustaviti. Kje je izhod iz tega sklenjenega kroga vedno večjega zla, ki jasno kaže, da moje zlo škoduje meni? Zahodna sekularna etika zahteva, da smo lahko nestrpni samo do nestrpnosti in ta logika nas udari kakor bumerang.

Stopnjevanje nasilja onemogoča, da bi ravnali po svetopi-semskem (talionskem) načelu sorazmernosti: "Roka za roko,

oko za oko, zob za zob." Prevladalo bo nesorazmerje, torej vedno večje nasilje. Če se bo nasilje stopnjevalo, bo življenje zahodnjaka vredno več kakor življenje nezahodnjaka. V 20., najbolj črnem, stoletju zahoda je bilo življenje Nemca več vredno kakor življenje Slovana, Cigana in Juda; tako kakor je vojno pravo veljalo samo znotraj družine zahodnih sovražnikov, ne pa za Ruse, Poljake, Slovence in Srbe. Najbolj razpoznavna značilnost 20. stoletja na zahodu je stalno padanje vrednosti človeškega življenja. Z globalizacijo 21. stoletja ta zahodna značilnost postaja univerzalna. Življenje ljudi iz Tretjega sveta je že zdaj malo vredno in bo še manj!

Nasilje proti terorizmu že škoduje tudi zahodni demokraciji, ki je najbolj zapletena tehnologija svobode v človeški zgodovini. Zaradi varnosti ljudi na letališčih, podzemnih železnicah, cestah, v šolah, bolnišnicah bo treba najprej omejiti to, kar razumemo kot človekove pravice, in na koncu bo izginila demokratična pravna država. Potreben bo večji nadzor nad nami, tudi nad našo zasebnostjo, ki je pomembna pridobitev zahodne svobode. Nadzorovani bodo zasebni telefoni, internet, korespondenca, zasebna druženja, izjave, besede; skušali bodo prodreti v naše misli, namere, nagibe itd. Nasilje nad nezahodnjaki bo vedno legitimno in vedno ga bomo sprejeli zaradi svoje varnosti, tako kakor tudi ukrepe proti lastni svobodi. Težko bo ubraniti zahodno maksimo: *Libertas omnibus rebus favorabilior est.* (Svoboda je najbolj potrebna od vsega.) Omejevanje svobode v imenu varnosti vedno pripelje do nesvobode, kar je od vseh stvari najnevarnejše. Manj bo svobode, lažje bo v drugem videti hudiča in smrtnega sovražnika. Seveda je treba to logiko zavreči, ker samo stopnjuje nasilje tudi znotraj zahoda. In ko bo vse prežeto z nasiljem, je konec neizogiben. Tako sluteni razvoj je treba preprečiti, tako da v reševanje problema vključimo vse, ki lahko pomagajo, in verski voditelji so med prvimi.

Na človeško nemoč kaže nezaustavljiva spirala sovraštva in nasilja med islamom in zahodom na Bližnjem vzhodu, ki se stopnjuje od ustanovitve države Izrael (14. 5. 1948). Nenehno ubijanje med Izraelci in Palestinci je samo derivat smrtnega sovraštva med Judi in Arabci in danes med zahodom in islamom. To je tudi vojna med židovsko-krščansko in arabsko-islamsko civilizacijo in zato velika tragedija sodobnega sveta. Za zahod, tradicionalno na strani Izraela, konflikt dolgo in zmotno ni bil nevaren, saj vojne niso prestopile regionalnih (bližnjevzhodnih) meja. Kljub občasnemu

palestinskemu terorizmu v Evropi naj bi bil konflikt lokaliziran. Po 11. septembru 2001 ni več tako. Z odstranitvijo režima v Iraku, angažmajem zahodne koalicije na Bližnjem in Srednjem vzhodu pod vodstvom ZDA se je arabsko-islamsko razpoloženje iz antiizraelsko-ameriškega prelevilo v antizahodno. Najprej so bili teroristi Palestinci, potem Arabci in danes so muslimani. Napadi teroristov so usmerjeni na vse, kar je zahodno: v ZDA, Evropi, v arabskem, islamskem in azijskem svetu, proti dejanskim in namišljenim poma-gačem zahoda itd.

O veri in razumu in veri v razdrobljeni razum

Praktični um raste iz duhovnega in prakse so uresničene ideje. V temelju naših dejanj so torej ideje. Al Kajda in njene sestrskе organizacije niso zgolj priljubljene, bogate, globalne, dobro povezane in institucionalno sofisticirane, ampak člani teh organizacij izhajajo iz trdnega sistema globokih idej, ki so njihova identiteta. Nekaterе so patološke, tako kakor so krščanske in judovske ali kakor so patološki monizmi 20. stoletja. Bistveno je, da so tako močne, da spreminjajo svet.

Zahod ne more zatreti terorizma, ki izvira iz tako razumljene identitete. Zahod ne more zatreti tistega, česar se ne da zatreti in česar se ne sme zatreti – identitete. Lahko pa mnogo prispeva k njeni spremembi, tako da začne spreminjati tudi sebe. Vsaka, posebno zahodna identiteta ima v sebi veliko nasilja, ki se sprošča, kadar so za to ugodne okoliščine, in najbolj ugodne so občutek krivičnosti, nepravilnosti, ponižanja, odrinjenosti in teptanja temeljnih vrednot kulture.

Antična formula *Vita activa et contemplativa* in istosmiselna krščanska *Ora et labora* govorita o ustvarjanju, ki se začne z mislijo ter nadaljuje z besedo in dejanjem. Ta proces je prežet z vero in razumom ali z vero v razum. Ker je ustvarjanje človeku inherentno – pa naj izhaja od Boga ali iz evolucije – je torej nezaustavljivo, zato je relevantno vprašanje, kje se začne odgovornost človeka. Odgovor mora biti, da je odgovoren za vse, kamor sežeta njegova misel in dejanje, torej da je odgovoren za vse faze ustvarjanja. Gre za to, da se nekatere človeške ideje uresničijo samo na uničevalen način. To velja za vse ideje netolerance, in te so značilne za mon(ote)izme. Odgovorni smo torej za misel

sovraštva, saj so njena uresničitev grmada, inkvizicija, koncentracijska taborišča, evgenika, čistost rase itd. Etični sistemi religij so koristni samo, če ostrijo vprašanje odgovornosti za božje besede.

Zahodni (raz)um se je od antike sem razgrajeval na vede filozofije, umetnosti, mitologije, religije in znanosti. Od razsvetljenstva sem pa še na naravne in humanistične znanosti ali t. i. dve kulturi. Danes je človeško znanje razdrobljeno na stotine disciplin, ki imajo status samostojnih poti "spoznanja resnice". Drobljenju se zaradi specializacij ni moč izogniti, vendar se je treba izogniti drobljenju odgovornosti. Zaradi drobljenja znanja so vedno krivi in odgovorni oni drugi in ne jaz ali mi: bodisi tehniki, politiki, teologi, znanstveniki, bodisi Judi, črnici, Bosanci. Z vidika odgovornosti je škodljivo trditi, da so znanosti, religije, umetnosti, mitologije in filozofije samostojne poti "spoznanja resnice". Razumevanje celote problema zla nasprotuje fragmentaciji že tako majhne "človeške glave". Problem zla je tako obsežen, da se ga ni mogoče lotiti samo s specialističnimi znanji. Združevanje razdrobljenega "specializiranega" razuma bo moralo biti projekt tega stoletja, in to na vseh poljih znanja. Samo z združevanjem znanja si lahko zbistrimo sliko o skladnosti mikro- in makrosveta in pozneje morda tudi o skladnosti mikro- in makrokozmosa. Danes sramežljive začetke združevanja (raz)uma imenujemo interdisciplinarnost. Gnoseološka avtonomnost je smiselna samo zaradi posebne odgovornosti, ki jo imajo posamezniki kot specialisti: teologi, zdravniki, politiki, inženirji, filozofi, umetniki ali mistiki, ki vsi radi trdijo, da so odgovorni drugi. Odgovorni smo najprej kot ljudje in potem posebej kot ljudje različnih poklicev, ver in prepričanj. Ne moremo se obnašati, kakor da smo dopoldne zdravniki, popoldne pa verski gorečnejši in zvečer že krvniki.

Problemi, ki nastanejo ob trku civilizacij, so tako hudi, da moramo za reševanje uporabiti vse vedenje in znanje, s katerim razpolagamo. Specialistični pristopi probleme stopnjujejo, holistični dajejo upanje, saj nakazujejo modrost. Nobeno znanje ni odveč, še posebej so nujna tista, ki nam nalagajo dolžnost spoštovati dostojanstvo drugih, ki drugače čutijo, mislijo in živijo.

Človekova potreba po veri v boga je enakovredna potrebi po umetnosti, filozofiji, mitologiji in znanosti. Te potrebe so enakovredne potrebam po čistem zraku, vodi in zdravi naravi. Vse te iznajdbe so samo poti iskanja smisla in cilja

človeškega življenja. Neodgovorni mislijo, da je ena od teh iznajdb daleč pred drugimi; da so na primer naravne znanosti daleč pred umetnostjo in filozofijo ali da vera duhovno polni in znanost prazni. Vse te iznajdbe skupaj dovolj natančno kažejo, kam človek gre. Trditi, da si vera in razum ne nasprotujeta, predvsem pomeni, da nista samozadostna, tako kakor niso samozadostne religije, umetnosti, filozofije, mitologije in znanosti. Potrebno je vse skupaj. Menim, da to, kar človek ve in v kar veruje, ni tako malo za reševanje medčloveških problemov, ki so edini nevarni. Vera torej ni ovira. Zato med vero in demokracijo (delujočo svobodo) ni nerešljivih nasprotij. Vera je odgovornost do Boga, ki ni proti človeku in naravi, in demokracija je odgovornost do človeka, ki ni proti veri in naravi.

Človek danes ustvarja proizvode, ki verjetno presegajo namen človeškega življenja. Ker brez predhodne zamisli ti proizvodi ne bi nastali, menim, da kažejo na težnjo po samoukinitvi ali samouničenju človeške vrste. Neodgovorno je zvezo med idejo in izdelkom zanikati. Zato drži, da med idejo zla (Bogom maščevalcem, idejo o večvredni rasi, zgodovinsko nujnostjo delati zlo) in uresničitvijo te ideje (inkvizicijo, Auschwitzem, atomsko bombo, gulagom in Udbo) obstaja tesna zveza. Vse to je namenjeno samo uničevanju, zato ker je podloženo z zlom. Verni vedo, da se "v srcu začne zlo". Smrtonosne teologije in ideologije so duhovna podlaga za razvoj orožja za množično smrt. Tako orožje smo sposobni narediti, kadar menimo, da smo upravičeni množično ubijati vse in kogar koli. In taka orožja samo kažejo, v katero smer se razvijata človeški razum in vera v boga. Ta smer kaže prihodnost, ki je lahko samo slaba, čeprav je "Bog dal človeku vero in razum, zato da prepreči samouničenje", kar pomeni, da mu je prepustil odgovornost za to, kako svojo vero uporablja. Teodiceja, da "Bog ve za prihodnost, ampak se vanjo ne meša", se sklada z ateistično trditvijo, da je človek odgovoren za vse, kamor sežeta njegova misel in dejanje. Verni in neverni lahko torej enako razumemo problem odgovornosti. Teologije, ki vse človeške svinjarije in zločine razlagajo kot del božjega načrta, so neprepričljive in nasprotne iskreni veri. Okrutna je razlaga, da je bilo Kristusa treba izdati, zasramovati, poniževati, mučiti in pribiti na križ, sicer se ne bi izpolnil Božji načrt vstajenja in odrešenja za nas vse. Okrutnost te razlage je v tem, da slavi neizogibnost nasilja;

še danes obskurni teologi učijo, da ni odrešenja brez žrtvovanja. Neusmiljeni teologi ustvarjajo neusmiljene ljudi in krog nasilja je sklenjen.

Dobrodošli pa so teologi vseh (treh) religij, ki razumejo, da ni razkola med "vedeti in verjeti", med vero in razumom, med humanizmom in naravnimi znanostmi, med obupom duše in bolečino telesa, med idejo o eni sami pravi veri in umiranjem na grmadi, med oceno o umazanih Judih in holokavstom. Moramo razumeti povezanost med vero v "vsi ste grešni" in atomsko bombo, med vero v "bodite prekleti" in Auschwitzem, povezanost med vero v komunizem in 400 skritimi in spet odkritimi morišči v Sloveniji. Naši očetje revolucionarji so že po koncu vojne umorili več kot 15.000 poraženih "drugih", med njimi največ Slovencev. Vera v komunizem, fašizem in nacizem je tudi vera. Danes *vera v boga ni ovira*, temveč je dobrodošla, kadar odpira oči in nalaga breme odgovornosti.

Človek potrebuje vero tudi zato, ker mu omogoča, da ostane človek, čeprav je zločinec. Religije ne zadovoljujejo samo človeške potrebe po dobrem, temveč tudi potrebo po zlu. Religija daje možnost, da tudi najslabši ne bodo avtomatično pogubljeni, in možnost, da ohranijo človeško dostojanstvo. Vera v boga je zato vera v človeka; tudi najbolj izprijeni ne ostanejo sami. Uslužbenci nobene od človeških institucij ne znajo tako prisluhniti človeški potrebi po zlu kakor uslužbenci verskih institucij. To velja za vse tri mono-teistične religije. Prav ta sposobnost razumeti človekovo potrebo po zlu verskim institucijam zagotavlja njihovo dolgoživost, bolj kakor njihova pripravljenost delati dobro.

Etika mon(ote)izma in svetovni etos

Ker je vse razložljivo znotraj enega sistema idej, imajo mon(ote)izmi zaprt etični sistem, ki šteje druge sisteme za sovražne. Zaprtost je vedno strogost do sebe in neusmiljenost do drugih. Katoliška etika je do konca dosledna, verjetno najdoslednejša, kar pomeni, da lahko skladno z njo živijo le eremiti, ki ne živijo vsakdanjega življenja, in mučeniki, iz katerih nastajajo svetniki. Ta etika kaže na najvišje cilje, uresničljive na drugem svetu, na tem svetu pa ustvarja predvsem grešnike, ki zaslužijo kazen. Pogled ima vedno uprt v obzorje in še čez, in nikoli v naše vsakodnevno življenje.

Njeno bistvo je, da posameznika neizogibno pripravi do tega, da njena pravila prekrši, saj lahko absolutno vlada samo grešnim posameznikom. Človek, ki živi v skladu s Kristusovim naukom v ljubezni do bližnjega in je sposoben odpuščati, je veliko preveč svoboden, da bi bil dojemljiv za manipulacijo absolutne oblasti. Za njen namen sedem naglavnih grehov nikakor ne zadošča; potrebno je za greh razglasiti nekaj elementarno človeškega, kakor je spolno življenje, sam temelj človeškega obstoja. V litanijah je stavek: "In grešnega me je spočela mati." Če je spolnost greh, smo neizogibno grešni vsi. Zato so ženske grešne že same po sebi; kdor ima z njimi opraviti, je neizogibno zaznamovan z grehom. Kar pa ne velja za t. i. drugačne spolne usmeritve; homoseksualnost in pedofilija sta v očeh neiskreno verujočega klera neprimerno manj moteči kakor naravni spolni odnos med moškim in žensko, ki stoji na začetku Božjega načrta za obstoj človeške vrste. Zakaj nam je Bog dal ljubezen, če bi se lahko razmnoževali z nedolžnimi viticami kakor jagode ali brezmadežno kakor dvospolni polži? Vse tri monoteistične religije izkazujejo enako neusmiljenost do žensk.

Za krščanstvo je osnovna etična zapoved zapoved ljubezni. Vendar je tako prekrita s teološkim sistemom groženj, prepovedi in kazni, da je za institucionalno cerkev neobvezna in je prepuščena posameznikom velikega srca in globoke vere. Politika uradne Cerkve v izvrševanju temeljne evangelijske zapovedi ljubezni do bližnjega ne presega prakse miloščine in neprestanih nabirk. Zahodna Cerkev še vedno največ energije porabi za kopičenje materialnega bogastva, ki ni v funkciji večje dobrotornosti Cerkve, ampak ima kapitalsko logiko, da denar dela denar.

Kristusova zapoved ljubezni do bližnjega je zapoved spoštovati drugega in delati dobro, kjer zmoremo. Slabe so teologije, ki trdijo: Šele ko se žrtvujemo, smo odrešeni. Po tej logiki "delujejo" versko navdahnjeni samomorilski teroristi. Danes so trpljenko doneče teologije in kulture žrtvovanja verski kič. Delati dobro ne pomeni žrtvovati se, temveč samo sprejeti dobro kot del vsakodnevne kulture, saj ves čas živimo z revnimi, umazanimi, odrinjenimi, ponižanimi, bolnimi, "četudi jih ne vidimo", kakor je rekel Jezus. Danes jih seveda vidimo vsak dan na televiziji in na cesti. Kultura dobrote, s katero izkazujemo interes za blagostanje drugih, mora biti učna snov od vrtca do konca življenja.

Razmislek o vrednosti religioznih etik, ki nalagajo nalogo delati dobro, je v vsakodnevnem življenju potreben tudi zaradi primerjave z etikami in resnicami drugih velikih ver, ki odločilno vplivajo na vsakodnevno življenje. Kljub vplivu, ki ga imajo freudisti, heideggerjanci, eksistencialisti, frankfurtski marksisti in habermasovci, so naše moralne vrednote še vedno vrednote velikih religij, ki ne smejo več biti izviri zla.

Etično ogrodje vere (dogme, verske resnice, zapovedi, prepovedi, smrtni grehi, blagri, kreposti itd.) velja razumeti predvsem kot sistem odgovornosti, ki je pomemben tudi za posvetno civilizacijo. Praktične sociologije, psihologije in filozofije se jim ne smejo odreči samo zato, ker je vse v zvezi z vero nemoderno in ker je Cerkev, institucionalizirana vera, samo ena od lakomnih in netransparentnih človeških institucij. Religiozna etika kot etika odgovornosti je pomembna, ker je zahodni um prodril v človeško celico, odprl vrata veselja in izdelal sredstva za množično smrt. Človek je sposoben nasilja, ki je dokončno in nepopravljivo. Sam je sposoben sprožiti vesoljne potope, sodome in gomore in več kot sedem egiptovskih nadlog.

Zahodno izhodišče za svetovni etos je lahko samo tista človeška morala, ki izhaja iz spoštovanja človeka, zato ker je človek, spoštovanja, zaradi katerega so vsi ljudje enakovredni, ne glede na vero, barvo, prepričanje. Ljudje so enakovredni kot ljudje, ki različno mislijo, hočejo in živijo. Doktrine o izvoljenem ljudstvu, edini pravi veri ali nujnosti džihada, povzdignjene v onstranskost nedotakljivih verskih resnic, so sovražne in zato samouničevalne. Če hočemo, pa lahko v *skripturah* vseh treh monoteističnih religij najdemo dovolj trditev o enakovrednosti ljudi, zaradi česar je mogoče najti skupni jezik in razloge za sožitje.

Etika islama je enostavnejša od judovsko-krščanske. Izraža jo v vsaki suri ponavljena zapoved: Delaj dobro! Tako kakor krščanska zapoved ljubezni je tudi ta zapoved prekrita s sistemom groženj, kazni in grehov in je zato uradne verske institucije ne udejanjajo. Dobrota – spoštovanje drugih in pomoč potrebnim – je prepuščena globoko vernim muslimanskim dobrotnikom.

Kljub vsemu temeljna etika monoteizmov vsebuje vse, kar je potrebno modernemu globaliziranemu človeku in njegovim institucijam. Zahod kot najodgovornejši ima za svoj globalizem dobro etično oporo v univerzalnih zapovedih razsvetljenstva, ki ni sovražno krščanstvo, ampak oblastnim

cerkvam. Maksima Immanuela Kanta *Sapere aude* danes pomeni: upajte si, tudi verni, misliti s svojo glavo in prevzeti odgovornost za svoja dejanja; predvsem bodite svobodni in spoštujte svobodo drugih, saj brez nje tudi sami niste svobodni. Zato je nujna tudi druga Kantova maksima: Moralni zakon v meni in zvezdno nebo nad menoj! Gnostikom je razumljiva, verni vseh ver pa jo lahko razumejo kot: Vera v meni in Bog nad menoj. V isto smer gre Schopenhauerjeva misel: *Neminem laede imo omnes, quantum potes, juva! Ne škoduj nikomur, ampak pomagaj vsem, kolikor le moreš!*

Ne smemo spregledati, da so zahteve po fundametalizmu v bistvu zahteve po vračanju k izvorni etiki judovstva, krščanstva ali islama. Razočarani verniki so iskreno prepričani, da je mogoč napredek v družbi samo z vrnitvijo k izvornim zapovedim, ki "so jih oblastni, prevzetni in preračunljivi" izmaličili in obrnili v njihovo nasprotje. Fundamentalizem je tudi upor proti obstoječemu verskemu kleru, ki je s teologijami in prakso skvaril "to, kar je Bog sam narekoval in kar hoče". V tem t. i. napredku z vrnitvijo – *progressus ad passatum* – je poskus zavrteti kolo zgodovine nazaj v čase čistega nauka in zdravega sveta, ki je bil predmet nenehne izdaje. Ker obrat nazaj ni mogoč, pomeni vsak fundametalizem nesvobodo in diktaturo.

Žive vere in Boga med nami ne predstavlja dnevno obredje juda, kristjana in muslimana, ampak ju predstavlja delujoča Dobrota matere Tereze, Rabija Zeva in Ibn Talala. Vsi so v različnih krajih in časih trdili, da so samo peresa v rokah Kristusa, Jehove in Alaha. Na svetu tisoči sledijo ukazom svoje vere in delajo dobro zastonj, samo zato, ker jim to nalaga njihov bog. Večina teh ljudi ima samo šibko in praviloma deklarativno podporo svojih verskih voditeljev in institucij; te se, kakor vse človeške institucije, največ ukvarjajo s problemi moči, lastnine, vpliva in bogastva. Upaj si misliti in delati dobro, sta ukaza univerzalnega značaja in v bistvu uresničujeta najpomembnejšo od desetih Božjih zapovedi: Ne ubijaj! Skupaj vsebujeta skoraj vso etiko, ki jo potrebuje današnje človeštvo, in ju lahko najdemo v vseh živih religijah. Danes štejejo samo bogovi, ki od svojih vernikov zahtevajo, da delajo dobro. Bogovom, ki dopuščajo ali celo zahtevajo zlo, se je treba upreti. Človek je namreč vse učinkovitejši in svet je vse manjši. Soodvisnost pomeni razumeti, da smo ljudje in narava zelo ranljivi in šibki ter da bodo z nami izumrli tudi naši bogovi.

Sklepna misel

Dve temi sta najpomembnejši v 21. stoletju. Prva je, kako bo človek ravnal z rezultati svoje ustvarjalnosti. Mislim na proizvode, namenjene samo uničevanju. In druga je, kako bo dosegel sožitje med civilizacijami, posebno med zahodom in muslimani. Bistveno vprašanje humanizma je vprašanje odgovornosti, ki je samo človekovo in od nikogar drugega. Verjamem, da je sožitje civilizacij nujno in možno, kar pomeni, da lahko spopad spremenimo v sodelovanje civilizacij. Danes sobivanje brez sodelovanja ni možno, ker je človeštvo preveč prepleteno.

Ljudje imamo nekaj skupnih lastnosti in zato skupnih vrednot, pa tudi nekaj različnih lastnosti in različnih vrednot, sicer se ne bi razlikovali – kar pa se. Naša skupna lastnost je, da smo ljudje, in naša skupna vrednota izvira iz človeškega dostojanstva, ki ga ob rojstvu vsakdo prinese na svet. Človeško dostojanstvo je prvi in zadnji princip, ki se vzdiguje nad vse vere, rase in kulture. Spoštovanje dostojanstva pomeni spoštovanje identitete, katere pomemben del je človekova kultura, zaradi katere se razlikuje od drugih. Imamo torej različne lastnosti in zato različne vrednote, ki jih izražajo različne kulture in njihove religije. Če torej razumemo neločljivo zvezo med človeškim dostojanstvom in njegovo kulturo, potem je različnost med nami lahko gonilo sožitja in ne razdora. To je temelj svetovnega etosa, ki omogoča sožitje civilizacij.